

PRZEGLĄD BIBLIOGRAFICZNY

Ryszard Gryz, *Państwo a Kościół w Polsce 1945-1956 na przykładzie województwa kieleckiego*, Kraków 1999, ss. 414, Zakład Wydawniczy „Nomos”. Spis rozdziałów: Rozdział I. Władze partyjno-państwowe prowadzące politykę wobec Kościoła katolickiego w Polsce (1944/45-1956). Rozdział II. Polityka wobec Kościoła katolickiego w województwie kieleckim w okresie umacniania się władzy PPR (1945-1947). Rozdział III. Antykościelna polityka władz państwowych w latach 1948-1950. Rozdział IV. Państwo a Kościół w okresie postępującej stalinizacji (1950-1952). Rozdział V. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła (1953-1956).

Omawiana książka jest rozprawą doktorską pracownika Instytutu Historii WSP w Kielcach. Jej podstawę źródłową stanowią głównie dokumenty administracji partyjno-państwowej, w tym także Służby Bezpieczeństwa. Autor objął kwerendą zarówno archiwa warszawskie, jak i kieleckie (Archiwum Państwowe w Kielcach, Archiwum Diecezjalne w Kielcach). Istotny walor poznawczy pracy polega na konfrontacji materiału archiwalnego różnej proveniencji.

Autor postawił sobie za zadanie ustalenie jak były realizowane na gruncie kieleckim teoretyczne, sformułowane centralnie, założenia stosunku państwa do Kościoła. Jakimi metodami poszczególne instytucje państwowe i partyjne realizowały stawiane przed nimi wymagania. Jakie były efekty podejmowanych działań i reakcja środowisk kościelnych. Wyniki badań dla terenu kielecczyzny porównał autor z sytuacją w innych województwach.

W pracy szczegółowo ukazano proces rozbudowy lokalnego aparatu partyjno-państwowego służącego nadzorowi i walce z Kościołem. Struktury te były analogiczne do istniejących w innych regionach kraju. Zestaw środków stosowanych dla podważania wpływów Kościoła wśród lokalnych społeczności był również wynikiem ustaleń ogólnopaństwowych. Kielecczyzna była jednak terenem działań szczególnych do których należały m.in. akcja propagandowa po pogromie żydowskim z 1946 r., czy represje wobec biskupa Czesława Kaczmarska.

W konkluzji autor stwierdza jednak, że niezamierzonym i nieprzewidzianym skutkiem podejmowanych przez władze działań było pogłębienie więzi między duchowieństwem a wiernymi. Skutki przynosiła także taktyka biernego oporu stosowana przez biskupów i kurie w stosunku do żądań formułowanych pod ich adresem przez państwowo-partyjny aparat władzy.

Brakiem opracowania, na który autor zwraca uwagę w zakończeniu, jest zbyt małe wykorzystanie dokumentacji Służby Bezpieczeństwa. Dotarcie do niej, jest jednak wciąż utrudnione. Mimo tego, omawiana publikacja stanowi cenne studium dotyczące relacji państwo Kościół w województwie kieleckim w okresie silnej konfrontacji ideologicznej między komunizmem a katolicyzmem w okresie stalinowskim.

Tadeusz K a s a b u ł a, *Ignacy Massalski biskup wileński*, Lublin 1998, ss. 626, Redakcja Wydawnictw KUL. Spis rozdziałów: Rozdział I. Droga Ignacego Jakuba Massalskiego do biskupstwa. Rozdział II. Zarząd diecezją. Rozdział III. Biskup Massalski a katedra i kler katedralny. Rozdział IV. Duchowieństwo diecezjalne i wpływy biskupa Massalskiego na jego formację intelektualną i moralną. Rozdział V. Troska Księcia-Pasterza o religijne i moralne oblicze diecezji. Rozdział VI. Działalność społeczna i kulturalna poprzez parafie. Rozdział VII. Działalność gospodarcza.

Praca łączy w sobie charakter biografii wybitnego, acz kontrowersyjnego polskiego hierarchy z XVIII w., z monograficznym opracowaniem dziejów diecezji wileńskiej, której był pasterzem przez 32 lata. Oparta została na rozległej podstawie źródłowej zgromadzonej w wyniku kwerendy przeprowadzonej w licznych archiwach litewskich, polskich i watykańskich.

Rozdział wstępny poświęcony został omówieniu życia i działalności I. Massalskiego aż do objęcia biskupstwa wileńskiego w 1762 r. Zasadniczy zrąb pracy stanowi jednak analiza organizacji i funkcjonowania wszystkich centralnych i terenowych struktur administracyjnych i duszpasterskich diecezji wileńskiej pod rządami I. Massalskiego. Szeroko zostały przy tym omówione zarządzenia administracyjne biskupa. Wiele uwagi poświęcono omówieniu wyjątkowo intensywnej jak na tamte czasy działalności wizytacyjnej ordynariusza i jego działalności duszpasterskiej. Szczegółne zainteresowanie budzi omówienie życia religijnego w diecezji zawarte w rozdziale V. Gruntownej analizie, krytycznej w ostatecznej ocenie, poddał autor działalność gospodarczą biskupa.

Z przedstawionej analizy wyłania się obraz typowego dla oświecenia polskiego biskupa rządcy diecezji i pasterza. Szeroko zakrojone i w znacznej mierze skutecznie przeprowadzane zmiany w organizacji diecezji (reformacja kancelarii zadwornej, tworzenie i likwidowanie oficjalatów okręgowych, reforma seminarium duchownego, erekcja licznych parafii i filii), osobiste zaangażowanie w działalność duszpasterską (znacząca liczba i ranga listów pasterskich oraz

dwukrotna wizytacja niezwykle rozległej diecezji), ukazują energicznego i zdecydowanego biskupa, jakim był I. Massalski.

Publikacja ukazuje wybitnego hierarchę, znanego najczęściej od strony niechlubnych związków z targowicą, co spowodowało jego tragiczną śmierć, jako jednego z bardziej wybitnych przedstawicieli episkopatu polskiego schyłku I Rzeczypospolitej. Ukazuje złożoną sytuację społeczno-religijno-polityczną w diecezji wileńskiej, tamtego okresu, co pozwala lepiej zrozumieć specyfikę litewskiej perspektywy patrzenia na kryzys Rzeczypospolitej, a w konsekwencji ukazuje niezwykle ważne tło decyzji i działań biskupa I. Massalskiego, także w obszarze polityki państwowej.

oprac. ks. Grzegorz Bujak

Bożogrobcy w Polsce, praca zbiorowa, Miechów-Warszawa 1999, ss. 272, plus ilustracje, Instytut Wydawniczy PAX.

Książka ta jest pokłosiem sesji historycznej „Bożogrobcy miechowski” zorganizowanej w Miechowie w dniach 21 i 22 października 1995 r. przez ks. prałata Jerzego Gredkę i Miechowskie Towarzystwo 1163 Roku. Na niniejszą publikację składają się: słowo wstępne Prymasa Polski Kardynała Józefa Glempa, przedmowa, artykuły dotyczące historii zakonu bożogrobców: Z. Piłata, *Fundator i fundacja klasztoru bożogrobców w Miechowie*, H. Gapskiego, *Miechowici w czasach nowożytnych XVI-XVIII wieku*, L. Wojciechowskiego, *Parafia w Miechowie w okresie przedrozbiorowym*, J. Kopcia, *Teksty oficjum Sacrosancti Sepulchri Hierosolymitani u bożogrobców miechowskich i w Proprium Poloniae (W 150-lecie kasaty prepozytury miechowskiej)*, J. Flagi, *Działalność duszpasterska bożogrobców na ziemiach Rzeczypospolitej u schyłku XVIII wieku*, P. P. Gacha, *Kasata zakonu bożogrobców na ziemiach polskich w XIX wieku*, A. F. Dziuby, *Starania o utworzenie zwierzchnictwa Zakonu Rycerskiego Bożogrobców w Polsce*, M. Machejka, *Materiały źródłowe zakonu bożogrobców w archiwach watykańskich*, R. Skrzyniarza, *Źródła archiwalne w Polsce do dziejów zakonu bożogrobców*, B. Skrzydlewskiej, *Architektura i sztuka kościoła pod wezwaniem Grobu Świętego*, D. Olszewskiego, *Parafia Miechów w XIX wieku*, R. Renz, *Miechów w XX wieku. Życie społeczno-religijne oraz indeks*.

Jest to najobszerniejsze opracowanie historii zakonu bożogrobców w Polsce, po publikacjach i pozostawionych maszynopisach licznych prac Z. Pęckowskiego.

Stanisław L i b r o w s k i ks., **Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dział II. Dokumenty w kopiariuszach. Tom 1. Kopiariusz ogólny Drzewickiego**, Włocławek 1999, ss. 66 (nakład własny 100 egzemplarzy).

Na publikację składają się: I. Wprowadzenie, które zawiera 1) O kopiariuszach wrocławskich w ogólności, 2) Kopiariusze biskupa Drzewickiego, 3) Kopiariusz ogólny Drzewickiego; II. Numery, datacje, rejestry.

Stanisław Librowski ks., *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Wrocławku. Dział II. Dokumenty w kopiariuszach. Tom 2. Kopiariusz gospodarczy Drzewickiego*, Wrocław 1999, ss. 63 (nakład własny 100 egzemplarzy).

Inwentarz zawiera: I. Wprowadzenie, a w nim 1) Opis zewnętrzny kopiariusza, 2) Początek i kontynuacja kopiariusza, 3) Treść dokumentów kopiariusza i zamieszczenie z powodu tytułu pierwotnego, 4) Poprawienie tytułu kopiariusza, 5) Dzieje kopiariusza Wrocławek–Kraków–Lwów–Wrocław, 6) Stan wykorzystania kopiariusza; II. Numery, datacje, rejestry.

Stanisław Tylus ks. SAC, *Fundacje kościołów parafialnych w średnio-wiecznej archidiecezji lwowskiej*, Lublin 1999, ss. 284, plus mapka, Redakcja Wydawnictw KUL.

Publikacja składa się z: wykazu skrótów, źródeł i opracowań, wprowadzenia ks. prof. M. T. Zahajkiewicza, wstępu oraz trzech rozdziałów: I. Archidiecezja lwowska w okresie średniowiecza, II. Fundatorzy i uposażenie kościołów parafialnych, III. Dokumenty fundacyjne kościołów parafialnych (edycja krytyczna), zakończenia, streszczeń w języku niemieckim i ukraińskim, mapki i indeksu osób i nazw geograficznych.

W pierwszym rozdziale autor ukazał systematyczny szkic dziejów i granic archidiecezji lwowskiej (wcześniej halickiej) w średniowieczu. Zasadniczy trzon niniejszej publikacji stanowią rozdziały drugi i trzeci. Rozdział drugi obejmuje nadania i fundacje kościelne w ujęciu rzeczowo-chronologicznym. Natomiast rozdział trzeci zawiera edycję badanych dokumentów.

Praca powstała w Instytucie Historii Kościoła KUL na fali powrotu do badań nad przeszłością dawnych Kresów wschodnich. Zebranie przez autora w jednym miejscu tak bogatych źródeł pozwala szerzej spojrzeć na tworzenie się i rozwój struktur Kościoła na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w średniowieczu.

Władysław Semkowicz, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*, opracowanie naukowe B. Wyrozumska, Kraków 1999, ss. 269, plus mapki.

Encyklopedia nauk pomocniczych historii powstała w 1923 r. jako skrypt dla studentów historii i była kilkakrotnie wznawiana (ostatni raz w 1946 r.). Jest ona zbiorem wykładów profesora W. Semkowicza składającym się na nauki pomocnicze historii: paleografię, filologię średniowieczną, chronologię, dyplomatykę, sfragistykę, heraldykę z genealogią, numizmatykę oraz geografii historyczną.

Krzysztof Bracha, *Teolog, diabeł i zabobony. Świadectwo traktatu Mikołaja Magni z Jawora „De superstitionibus” (1405 r.)*, Warszawa 1999, ss. 267 plus fotokopie z rękopisu i ilustracje z rycin średniowiecznych, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN.

Publikacja składa się ze: wstępu, części 1. Mikołaj z Jawora i jego miejsce w piśmiennictwie reformatorskim późnego średniowiecza, w której autor omówił życie i twórczość Mikołaja z Jawora, dane źródłoznawcze i genezę traktatu *De superstitionibus* oraz krytyki zabobonów w piśmiennictwie reformatorskim późnego średniowiecza. Część 2. To krytyka zabobonów, błędów i nadużyć w kulcie zawartych w traktacie Mikołaja z Jawora *De superstitionibus*, na którą składają się: diabeł, znaki, przedmioty poświęcone i ceremonie kościelne, słowo i pismo, czas i przestrzeń. Publikację zamykają: zakończenie, trzy aneksy, bibliografia, streszczenie w języku niemieckim i indeks osób.

Podjęta przez K. Brachę tematyka zabobonów w traktacie Mikołaja z Jawora ukazuje niezwykle bogatą i wielowątkową panoramę wierzeń i krytykowanych przez teologa *superstitionibus* w okresie późnego średniowiecza. Jest to pionierska praca na gruncie polskim i stanowi cenną wskazówkę dla badaczy kultury, literatury, wierzeń, teologii, co można odnaleźć w taktatach średniowiecznych.

Kazimierz Łatak CRL, *Kamień. Studium z dziejów wsi i parafii*, Ełk 1999, ss. 175.

Publikacja zawiera wstęp oraz następujące rozdziały: Rys historyczno-geograficzny wsi, Nauka i nauczanie, Parafia i kościół parafialny, Życie religijne parafii, zakończenie, a także wykaz źródeł i opracowań, wykaz skrótów i aneks.

Wieś Kamień była lokowana w 1319 r. na prawie niemieckim i nigdy nie należała do wielkich miejscowości. „Tymczasem – jak pisze autor – skromną historia tej wsi i parafii stanowi część integralną wielkich dziejów Narodu, Państwa i Kościoła polskiego”. Publikacja oparta jest na źródłach archiwalnych, drukowanych, opracowaniach i zebranych relacjach wśród mieszkańców. Tym bardziej warta jest polecenia, gdyż tylko nieliczne miejscowości w Polsce mają opracowaną własną historię.

Średniowieczny Kościół polski. Z dziejów duszpasterstwa i organizacji kościelnej, red. ks. Marek Tomasz Zahajkiewicz, ks. Stanisław Tylus SAC, Lublin 1999, ss. 230, Redakcja Wydawnictw KUL.

Na publikację składają się: wprowadzenie M. T. Zahajkiewicza, *Jak traktować historię Kościoła w średniowieczu?*, następnie jest dział poświęcony pasterskiej misji Kościoła w skład którego wchodzi następujące artykuły: W. Bielaka, *Wpływ „devotio moderna” na formację polskiego duchowieństwa. Szkic zagadnienia*, J. R. Marczewskiego, *Życie religijne w średniowiecznych cechach rzemieślniczych Lublina w świetle ich najstarszych statutów*, R. Skrzyńiarza,

Nauczanie średniowiecznego Kościoła polskiego w świetle „Kazań świętokrzyżskich” i „Kazań gnieźnieńskich”, M. T. Zahajkiewicza, Średniowieczna twórczość teologiczno-pastoralna środowisk uniwersyteckich Europy Środkowo-Wschodniej na użytek duszpasterzy. Następny dział obejmuje artykuły na temat struktury Kościoła: R. Ogrodnika, Organizacja diecezji chełmskiej obrządku łacińskiego w latach 1375-1546, S. Tylusa, Sieć parafialna łacińskiej archidiecezji halickiej w średniowieczu oraz S. Zabraniaka, Zarys dziejów Kościoła w ziemi wieluńskiej w okresie średniowiecza. Ostatni dział zatytułowany „Kościół w relacji do innowierców” zawiera artykuł M. Michalskiego, Diaspora żydowska w chrześcijańskim społeczeństwie Polski wieków średnich.

Publikacja jest efektem prowadzonych badań w Katedrze Historii Kościoła w Średniowieczu Instytutu Historii Kościoła KUL, pod kierunkiem ks. prof. M. T. Zahajkiewicza, nad dziejami duszpasterstwa i organizacji Kościoła w Polsce w średniowieczu.

Włodzimierz Osadczy, *Kościół i Cerkiew na wspólnej drodze. Concordia 1863. Z dziejów porozumienia między obrządkiem grekokatolickim a łacińskim w Galicji Wschodniej*, Lublin 1999, ss. 244 plus fotografie, Redakcja Wydawnictw KUL.

Niniejsza publikacja składa się z: bibliografii, wykazu tabel, przedmowy Z. Zielińskiego, wstępu oraz czterech rozdziałów. 1) Kościół katolicki obu obrządków na ziemiach galicyjskich, 2) Concordia jako próba porozumienia obrządków, 3) Życie religijne pod kątem międzyobrzędkowych stosunków, 4) Praktyki zmiany obrządku, 5) Odzwierciedlenie nurtów politycznych i narodowościowych w życiu Kościoła, zamkniętych zakończeniem i aneksami.

Niniejsza praca jest próbą wyjaśnienia przez autora niektórych problemów związanych ze współistnieniem na jednym terenie dwóch obrządków Kościoła katolickiego i wynikających stąd konsekwencji w życiu społecznym, kulturalnym, narodowym i politycznym od wieków zamieszkujących te ziemie ludności ruskiej (ukraińskiej) i polskiej. Autor pisząc tę pracę wykorzystał źródła znajdujące się na Ukrainie, w Polsce i w Rzymie.

Piotr Paweł Gach, *Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773-1914*, Lublin 1999, ss. 675 wraz z fotografiami, mapami i tabelami, Redakcja Wydawnictw KUL.

Publikacja składa się z: wykazu zastosowanych skrótów w tekście i aneksie, wstępu oraz pięciu rozdziałów. Rozdział I. Zmiany w strukturach zakonnych, II. Zakony w diecezjach i obwodach administracji państwowej, III. Nowicjaty i studia zakonne, IV. Służba zakonów na rzecz parafii, V. Inne formy działalności duszpasterskiej. Pracę zamyka zakończenie, bibliografia, aneks dotyczący stanu personalnego zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej

i Śląska w latach 1825-1864-1914. Domów i ludzi. Publikację zamykają: mapy, ilustracje, streszczenia w języku francuskim i niemieckim, spis tabel zamieszczonych w tekście, spis wykresów i map, spis ilustracji, indeks nazw geograficznych i osób.

W pierwszym rozdziale autor omówił przemiany w systemie prowincji zakonnych i całych wspólnot i scharakteryzował ich jednostki organizacyjne pod względem ilości posiadanych domów i ludzi. Następny rozdział poświęcił rozmieszczeniu domów i zakonników w diecezjach i obwodach administracji państwowej w całym okresie porozbiorowym, wyjaśniając zarazem czynniki kształtujące takie rozmieszczenie, gdyż fakt ten rzutował na funkcjonowanie struktur parafialno-diecezjalnych. Struktury zakonne nie mogły istnieć i należycie funkcjonować bez systemu nowicjatów i domów studiów zakonnych, co zostało omówione w trzecim rozdziale. Czwarty rozdział został poświęcony działalności duszpasterskiej zakonów, która miała charakter stały, doraźny lub czasowy na rzecz parafii. Zakonnicy organizowali różnego typu misje, obchody jubileuszowe, uroczystości, obsługiwali sanktuaria, dlatego też tym zagadnieniom autor poświęcił ostatni rozdział.

Praca jest godna polecenia ze względu na bogaty materiał źródłowy, obszerność i szczegółowość omawianej w niej problematyki oraz na uwagę zasługuje fakt ujęcia w niej terenu Śląska.

Maria Starna wska, *Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 1999, ss. 416, mapy i fotografie, Wydawnictwo DIG.

Niniejsza publikacja zawiera wykaz skrótów, wstęp oraz dwie części. W części I. autorka omówiła procesy fundacyjne i organizację zakonów krzyżowych na ziemiach polskich, dzieląc ją na punkt A. Zakony powstałe w Ziemi Świętej: 1) Klasztory pierwotnie joannickie, 2) Templariusze, 3) Rozwój i organizacja joannitów po kasacie templariuszy, 4) Bożogrobcy; oraz punkt B. Zakony europejskie wzorowane na jerozolimskich: 5) Rycerze Chrystusowi i kalatrawensi, 6) Krzyżacy z czerwoną gwiazdą, 7) Duchacy, 8) Antonianie, 9) Cyriakowie. W części II. zostały omówione formy adaptacji: 1) Wobec Ziemi Świętej, 2) Udział w krucjatach, 3) Pozakrucjatowa działalność rycerzy zakonnych, 4) Szpitalnictwo, 5) Duszpasterstwo i udział w życiu diecezji. Publikację zamykają: zakończenie oraz 12 aneksów, mapy i fotografie.

M. Starnawska w swoim dziele omówiła dogłębnie i wnikliwie powstanie i funkcjonowanie zakonów krzyżowych na ziemiach polskich w średniowieczu, z wykorzystaniem licznych źródeł oraz bogatej literatury. Jedyne szkoda, że zabrakło indeksów.

oprac. Ryszard Skrzyński